

Taraphita

1. Henrik Lättiläinen kuvasi teoksessaan 'Chronicon Lyvoniae' Muhun mäki-linnasta vuonna 1227 käytyä taistelua seuraavin innoittunein sanoin — voimme jaotella hänen lauseensa vaikkapa vapaamuotoiseksi runoksi:

*Gaudet exercitus christianorum,
exclamant, Deum exorant.
Clamant et illi,
gaudentes in Taraphita suo.
Illi nemus,
hi Jesum invocant.*¹

Suomennan nämä rytmiset lauseet: »Kristittyjen sotajoukko riemuitsee, he huutavat, Jumalaa rukoilevat. Huutavat myös nuo [= Muhun virolaiset puolustajat] iloiten Tharaphitassaan. Nuo [= virolaiset] huutavat auttajakseen *nemusta*, nämä [= kristityt] Jeesusta.»

Lauseiden pohjalta on rakennettu teoria Taarasta, »virolaisten ylijumalasta». Thomas Hiärn kirjoitti 1600-luvun loppupuolella: »Vanhoissa liiviläisissä aikakirjoissa kerrotaan saarenmaalaisista, että kun he taistelivat kristittyjä vastaan, he huusivat epäjumalalleen: Thoraphita. Arvelen siis, että he huusivat Thor-epäjumalaa ja sanoivat: Thor awita eli auta, mikä suomeksi tai viroksi merkitsee: Thor hilf.»² Etymologia saavutti valtavan suosion. Sen tueksi esitettiin mm. se, että normannien sotahuuto olisi ollut vastaavasti: tur aie!³ Tuki on tuiki pettävä. »Normannien sotahuuto» esiintyy muka Richard (oikeastaan Robert) Wacen (1174—1182) runoasuisen kronikan 'Roman de Rou et duces de Normandie' tekstin säkeissä 192—194. Julkaisija on, kuten R. Much osoitti (1937), kuitenkin lukenut tekstinkohdan väärin. Säkeet eivät tiedä mitään Tur-jumalasta, eivät liioin sotahuudosta!⁴

Tieteessä ja kirjallisuudessa on Taara-traditio jatkunut näihin päiviin asti. Täydellinen kirjoittajain luettelo paisuisi laajaksi. Mainitsen joitakin nimiä: G. M. Knüpffer (1836—1837), Fr. Fählmann (1848), Fr. R. Kreutzwald ja H. Neus (1856), J. B. Holzmayer (1872) Nikolai Anderson (1879), M. J. Eisen (1890 ja sen jälkeen useita kertoja), L. von Schroeder (1893, 1906), A. Winter (1898), J. Jung

¹ Chronicon Lyvoniae XXX 4. — ² Thomas Hiärns Ehst-, Liv- und Lettländische Geschichte I (Mitau 1894), s. 41. — ³ Oskar Loorits, Grundzüge des estnischen Volksglaubens II, I (Lund 1951) s. 37. — ⁴ R. Much, Die Germanen des Tacitus (Heidelberg 1937), s. 48. — Jan de Vries, Altgermanische Religionsgeschichte (Berlin 1957), § 418.

(1899), Kaarle Krohn (1914), T. E. Karsten (1915), Kustavi Grotenfelt (1923). Uno Harva (1933), N. Bush (1937). U. Masing (1939), T. I. Itkonen (1949), Oskar Loorits (1932, 1951), A. Karu (1964), Ü. Tedre (1965) ja Ivar Paulson (1966). M. J. Eisen, ottaakseni esimerkin, piti (1919) Taaraa virolaisten »voimakkaimpana taivaanjumalana, siis myös ukkosenjumalana».⁵ Kustavi Grotenfelt lausui (1923): »Virolaisten entisenä jumalana mainitaan Taara. Tosin tiedot hänestä ovat jonkun verran hämääriä . . . Kuitenkaan ei voitane epäillä, että tämännimistä jumalaa on Virossa tunnettu ja palveltu.»⁶ Vuonna 1964 kirjoitti A. Moora, että Henrik Lättiläisen »sotahuudon» Taara on skandinaavien Thorin vastine.⁷ Ü. Tedre taas tuumi (1965): »Taara (: < Tooru < Tarapita), joka on Skandinavian Thorin muunnos, näyttää yksinkertaisesti olevan muudan ukkosenhaltijan nimityksistä.» Hän lisää, että ukkonen oli »ennen muuta virolaisten hedelmällisyydenhaltija».⁸

Nuorena kuollut lahjakas virolainen uskontotieteilijä Ivar Paulson särki (1966) pyhän ympyrän lausueessaan postuumissa teoksessaan: »Taara on oikeastaan niin sanottu konjektuura, s.o. oletukseen pohjautuva lukutapa.» Mutta hänkin jatkoi sitkeätä traditiota nimittäessään »Taaraa, Taraa eli Tarapitaa» virolaisten sodan- ja ylijumalaksi.⁹

Parasta syöstä — vaikka haikeinkin mielin — Taara valtaistuimeltaan. Hän eläköön kuitenkin kansallisromanttisen ajan muistojen olympoksessa.

2. Aloitan Henrik Lättiläisen tekstin analyysin sanasta *nemus*, jonka edellä jätin suomentamatta. Vanha saksantaja J. Arndt käänsi (1747) sanan: 'ein Stück Holz', Ed. Pabst (1867) 'das an einem Baum ausgeschnitzte Götzenbild', J. B. Holzmayer (1872) 'pyhään metsikköön sijoitettu puusta valmistettu epäjumalankuva',¹ Oskar Loorits (1951) 'Klotz'.² Wilhelm Mannhardtin selitys (1870-luvulta) oli 'lignum materia'.³ M. J. Eisen sen sijaan käytti (1919) tässä yhteydessä sanaa *hiis*, samoin kronikan oiva virontaja Julius Mägiste (1962).⁴

Nemus merkitsee klassisessa latinassa 'kulttilehto'. *Nemus Dianae*, ottaakseni esimerkin, oli Diana-jumalattaren kulttipaikka Ariciassa. Kelttiläisissä kielissä *nemus*-sanaa vastaa *nemeton*. Niinpä galatalaiset kokoontuivat, kuten kreikkalainen maantieteilijä Strabon (63 eKr.—19 jKr.) kertoo, neuvonpitoon ja uhrauksiin yhteiseen tammilehtoon (*drynemeton*). Germaanit, kirjoittaa Tacitus (55—120 jKr.), pyhittivät 'pyhiä lehtoja' (*nemora*).⁵ Keskiaikaisessa kielenkäytössä *nemus* on sangen yleinen 'palvontalehdon' merkityksessä. Onkin vaikeata löytää tukea arvelulle,

⁵ M. J. Eisen, *Eesti mütoloogia* (Tartu 1919), s. 175. — ⁶ Kustavi Grotenfelt, *Ovatko muinaissuomalaiset palvelleet Toria?* Suomi V 2 (Helsinki 1923), s. 59. — ⁷ A. Moora, *Volks-glaube, Verhältnis zur Kirche. Abriss der estnischen Volkskunde* (Tallin 1964), s. 254. — ⁸ Ü. Tedre, *Eesti rahva, tema keele, rahvaluule ja kirjanduse algupäras ja olemusest. Eesti kirjanduse ajalugu. I* (Tallinn 1965), s. 24. — ⁹ Ivar Paulson, *Vana Eesti rahvausk* (Stockholm 1966), s. 112.

¹ J. B. Holzmayer, *Osiliana, Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. Siebenter Band, 2. Heft.* (Dorpat 1872), s. 8. — ² Loorits 1951, s. 145. — ³ Wilhelm Mannhardt, *Letto-preussische Götterlehre* (Riga 1936), s. 37. — ⁴ Henriku Liivimaa kroonika. *Ladinakeelest tõlkinud Julius Mägiste* (Stockholm 1962), s. 266. — ⁵ Tacitus, *Germania* c. 9.

että Henrik Lättiläinen olisi tarkoittanut *nemus*-sanalla jonkinlaista 'puista esinettä, epäjumalankuvaa'. Missä ikinä *nemus* tavataan sakraalifunktiossa, sen merkitys on 'kulttilehto'. Juuri tätä tarkoittaa viron *hiis*, suomen *hiisi*.

Henrik Lättiläisen »runossa» on seuraavanlainen vastakkainasettelu: Jumala — Jeesus: Tharaphita — *nemus*. Tämän pohjalta laadin yhtälöt: Jumala = Jeesus; Tharaphita = 'palvontapaikka' s.o. *hiisi*.

3. Tharaphita-nimi esiintyy eri teksteissä lukuisina muunnoksina: Tharapita, Tharabitha, Tharabita, Tarapita, Taraphita (vieläpä Tharapilla — ja myöhemmissä kirjoitelmissa väänneltynä jopa asuihin Tharapyhha, Tarapütt, Tharastita). Tähän saakka on sanan ensimmäiseksi yhdyksosaksi oletettu *Thara, Tara* = **Taara*, jälkimmäiseksi *apita, abitha, abita, aphita* = **avita, *apita*.

Jaan sanan toisin. Ensimmäinen yhdyksosa on käsitkseni mukaan *Tharap, Tarap, Tharab*, toinen *hita, ita, itha*.

Oletan tämän jälkeen, että *hita, ita, itha* kuuluu *hiisi*-sanueeseen. Tällöin on tietenkin otettava huomioon, että *hiisi*-sanueessa on vartalovariantit *hiisi, hiite-, *hiito-, *hitta* (vrt. *hiitola, hiitto, hitto* jne.)¹

4. Taraphita-nimen ensimmäinen yhdyksosa, joka siis on 'palvontapaikkaa' merkitsevän sanan määre, on *tarap, tharap, tharab*. Yhdistän sanan liivin kielen puunnimeen *taràb, täràp, täràb* 'pähkinäpuu, corylus avellana'.¹ Liivin *taràb* voi olla etymologisesti sama sana kuin suomen *sarapuu, sara* ja viron *sarap, sarapas* 'corylus avellana'. Onpa samaan yhteyteen liitetty eräitä kaukaisempienkin suomalais-ugri-laisten kielten puunnimiä.² Vastaavanlaatuinen alkukonsonantin erilaisuus esiintyy muutamien muidenkin sanojen kohdalla, esim. *sarja* — *tarja, tärjä*³, suom. *seiväs* — vir. *teibas*.

Tarap-hita on niin ollen 'pähkinäpuuhiisi'. Muhun mäkilinnan puolustajat kääntyivät apua anoen 'palvontapaikkansa' (*nemus*) puoleen. 'Palvontapaikalla' oli jotakin tekemistä pähkinäpuiden kanssa, seikka, johon myöhemmin palaan.

5. Sana *taràb* on liivin kieltä. Tämä seikka panee tuumimaan, onko Henrik Lättiläisen 'saarenmaalaisten jumala' (Oseliensium deus) Taraphita itse asiassa liivin kieltä. Tämä ei ole mahdotonta. Paul Johansen¹ on valaissut muinaisia väestösuhteita Kuurinmaalla, kuvaillut mm. liiviläisten korkeata kulttuuria sydänkeski-ajalla sekä otaksunut, että liivin kieli tuolloin oli vanhan Liivinmaan, Memelin ja Narvan välisen alueen, puhekielenä.² Erityisesti Saarenmaalla asusti liiviläisiä. Lisään, että Henrik Lättiläisen seuralainen ja avustaja, Viron piispa Theoderich

¹ Ks. Knut Bergsland, Suomen *hiisi*. Virittäjä 1964, s. 245.

² Lauri Kettunen, Livisches Wörterbuch (Helsinki 1938), s. 410. — ³ Ks. esim. Y. H. Toivonen, Heikki Ojansuu[n] Lisiä suomalais-balttilaisiin kosketuksiin. Virittäjä 1921, s. 81. — ³ Y. H. Toivonen, Etymologisia huomioita 117—118. Virittäjä 1949, s. 45.

¹ Paul Johansen, Kurlands Bewohner zu Anfang der historischen Zeit. Baltische Lande (Berlin 1939), s. 263—306. — ² Gy. Décsy, Paul Johansen. Virittäjä 1965, s. 299—300.

— joka sivumennen sanoen oli tanskalaisen historioitsijan Saxo Grammaticuksen Baltian-asiantuntija — taisi täysin liivin kielen.³

6. Nykysuomen sanakirjan mukaan suomen *hiisi* on 'alkuaan pakanuudenajan pyhä metsikkö'¹, Suomen kielen etymologisen sanakirjan mukaan 'pakanallinen uhripaikka, metsikkö, korkeus'.² Selitys pohjautuu lähinnä Mikael Agricolan teoksiin — myöhemmässä kielenkäytössä hiisi-sanalla on muitakin merkityksiä, jotka eivät kuitenkaan tällä erää ole aktuaaleja. Agricola kommentoi mm. erästä Hesekielin kirjan jaetta näin:

Söminen Merkitze / nijste Epeiumalten Palueluxist / cuin he hijsis / Pyhis metzis / Cuckulois ja Vorten päle wffrasit Eläimit / tapoit ja söit Pirun Cunniaxi / ja sen totisen Jumalan Pilkaxi.³

Vertaan tähän erästä Gotlannin lain johdannon (1200-luvulta) kohtaa:

Engin ma haita a huathei a hult eþa hauga. eþa haþin guð. huatki a vi eþa stafgarþa.⁴

Tämä voitaneen kääntää: »Älköön kenkään palvoko [pyhiä] lehtoja (*hult*) tai kukkuloita (*haug*) tai pakanallisia jumalia tai pyhiä paikkoja (*vi* 'pyhä paikka; kärkeäpaikka') tai seipäin ympäröityjä tarhoja (*stafgarðr*).»

Palvontapaikkaa merkitsee *hiisi* myös seuraavissa Agricolan raamatunkäännöksen jakeissa: Vaan ne Isaachin hijdet pite autiaxi tuleman.⁵ — Ja tadhon sinun Hijdhes mahanhakat.⁶

Edellisessä kohdassa on latinankielisessä käännöksessä *hiisi*-sanana vastineena *excelsum*, saksankielisessä *Höhe*, ruotsinkielisessä *högher*. Jälkimmäisessä taas latinankielisessä *lucus* 'pyhä lehto', saksankielisessä *Hayn* 'pyhä lehto'. Heparankielisessä Vanhassa testamentissa vastaa *excelsum*-sanaa *bāmāh*, plur. *bāmōt* 'selkä; kohouma, kukkula, palvontakukkula'.⁷ On arveltu, että *bāmāh*-sana on sukua kreikan sanalle *bōmós*, vrt. *bōmōn* euerkē 'aidattu palvontapaikka'.⁸

Virosta löydämme 'palvontapaikkaa' merkitsevän *hiis*-appellatiivin parhaat selitykset Henricus Stahlilta (1637), Henricus Gösekeniltä (1660), S. H. Vestringiltä (1700-luvun alussa), A. W. Hupelilta (1818) ja F. Wiedemannilta (1869): 'Hegebusch; Walt, sylva incidua; der Hain; Götzen Wald'. Virolaisessa raamatunkäännöksessä (1739) *hiis* 'palvontapaikka' on varsin yleinen.

³ Paul Johansen, Saxo Grammaticus ja Itä-Baltia. Historiallinen Aikakauskirja 1965, s. 12.

¹ Matti Sadeniemi, Nykysuomen sanakirja I (Porvoo 1951, s. 467. — ² Y. H. Toivonen, Suomen kielen etymologinen sanakirja I (Helsinki 1955), s. 74. — ³ Hesekiel 18. — ⁴ Thede Palm, Trädskult (Lund 1948), s. 111. — ⁵ Aamos 7 : 9. — ⁶ Miika 5 : 10. — ⁷ Helmer Ringgren, Israelitische Religion, Die Religionen der Menschheit, Band 26. (Stuttgart 1963), s. 142. — ⁸ de Vries 1956, § 266.

7. Mauno Koski (1967) on laatinut¹ luettelon itämerensuomalaisista paikannimistä, joihin sisältyy *hiisi*-aines. Valitsen tähän muutamia, lähinnä vanhimpia, nimiä: Hijden pärra, Hidenaltae, Hidenkinnas, Hijenwori, Hisimäki, Hijena hä, Hijdenuanio, Hijdä nitu, Hidennithun kallio, Hiidenvesi. Virosta poimin seuraavat paikannimet: Ijejalune, Iie ots, Iievälja, Iije aid, Iide mägi, Hiemägi, Iida mets, Iiu oja. Näiden lisäksi tavataan sekä Suomessa että Virossa joukko yhdistämättömiä hiisi-nimiä: (Suomessa:) Hiisi, Hijthis, Hydis, Hidis, Hitis; (Virossa:) Hiisi, Hiide, Iide, Ie.

Nimet tarkoittavat (1) paikkaa, jossa on varhemmin ollut palvontapaikka, tai (2) paikkaa, joka liittyy, rajoittuu palvontapaikkaan. Jälkimmäistä laatua edustavat esim. Maskun Hiidentautan pelto (1702) ja Hiidenpelto (1777). Ne sijaitsevat sen paikan äärellä, jonka nimi oli Lunda; Lunda oli muinoin omistettu epäjumalain palvelukselle (cultibus ydolatrie olim dedita), kuten Tuomas-piispa sanoi kirjeessään vuonna 1234. On perustellen päätelty, että lunda on ruotsinnos sanasta hiisi.²

8. Assar Janzén on (1938) käsitellyt laajasti¹ ruotsalais-norjalaista paikannimisikermää, jossa esiintyy »alkuperältään ja merkitykseltään hämära *hīs*-sanavartalo». Tällaisia nimiä ovat esim.: Hisöy, Isö, Hisingen, Hisefjeld, Hisåsen, Hisknuten, Hisflån, Hiskullen, Hisvatn, Hisån, Hisdalen, Hismyr. On myös yhdistämättömiä nimiä: Hisöyn saarella on talonnimi Hiss (v. 1320), Hijs; nykyisin nimi lausutaan *hīs*. Janzénin laatimasta kartasta käy ilmi, että valtaosa nimistä tavataan Norjan ja Ruotsin länsi- ja lounaisrannikolla. Muudan Hijsön on kohdalla, jossa kohoaa Norjan—Ruotsin rajasammas n:o 1, eräs Hisåsen taas on Norjan Hedmarkin ja Vermlannin rajalla.

Ruotsalais-norjalaisen *hīs*-appellatiivin arvoitusta on pohtinut kokonainen tutkijain parvi. Sana on yhdistetty mm. muinaisnorjan *hīð*-, muinaisruotsin *hiðe*- ('karhunpesä') sanaan — siihen muuten E. A. Tunkelo puolestaan liitti suomen *hiisi*-sanueen.

Assar Janzénilla on oma etymologiansa, johon on syytä suhtautua vakavasti. Se vaikuttaa aluksi yllättävältä, mutta osoittautuu lopulta sangen luontevaksi. Hollannin kielessä on harvinainen, mm. 1500-luvulla todettu sana *hijze*, *hijz*, jonka merkitys on 'lihas, lihassykimppu, torus, carnis portio exossis; luuton, parhaalta maistuva liha eläimen ruhossa, reisikappale; palanen savustettua lihaa; kinner; kurikka, karttu, nuija'. Hollannin kielen sanan yhdisti Evald Lidén (1911) liettuan sanaan *kizkà* (= *kiška*) 'reisi, lanne, lonkka; pohkeen ja polvitaipteen välinen osa; kupeet'. Lätin *ciska* on (1) 'paksu reisi-, lanne-, lonkka-kappale' ja (2) 'rukin reidet'; huomattakoon, että myös suomen kielessä käytetään sanontaa »rukin reidet».² Hollannin *hijze*, *hijz* (< **hīsō*-) palautuu Evald Lidénin mukaan³ indoeurooppalaiseen asuun **qei-sā*-, **qīs-ā*-, balttilainen *kiška*, *ciska* asuun **qīs-qā*. Janzén

¹ Mauno Koski, Itämerensuomalaisten kielten hiisi-sanue. Turun Yliopiston julkaisuja. Sarja C, Osa 5 (Turku 1967). — ² Aulis Oja, Maskun historia (Turku 1966), s. 36—40.

³ Assar Janzén, His och Hisingen. Namn och Bygd (Lund 1938), s. 1—24. — ² Veera Vallinheimo, Das Spinnen in Finnland (Helsinki 1956), s. 168. — ³ Evald Lidén, Baltisch-slavisches Wörterklärungen. Le Monde oriental. Vol. V (Uppsala 1911), s. 197—198.

lausuu, että **qēis-*, **qēis-*vartalo puolestaan palautuu — syistä, joihin en puutu — **sqēis-*, **sqēis-*asuun; se on sanuetta, johon kuuluvat esim. latinan *secare* 'leikata, jakaa, ositella, erottaa' ja muinaisintian *chyāti* 'leikata pois, leikata poikki, erottaa, eristää', kuten yleisesti otaksutaan.

Janzén toteaa, että sanavartalo **qīs* (jnc.) on ollut pohjana sanoille, joiden merkitys on 'irtileikattu palanen'; teurastusterminä ne merkitsevät spesiaalisesti 'ruhosta erotettuja lihanpaloja, ruhon lihaisia osia, lohkoja'.

Janzén siirtyy tämän todettuaan kuitenkin teille, joita en halua seurata. Omasta puolestani päättelen, että kuten *hijze*, *hijz* on Hollannissa erikoistunut lähinnä teurastustermiksi, siten *hīs* Skandinaviassa on erikoistunut maastotermiksi.

Lukija arvanee, että pidän näin esiteltyäni skandinaavisen *hīs*-appellatiivin suomen ja viron *hiisi-*, *hiis-*sanaa skandinaavisena lainana. Tämä on todella vahva luuloni. Huomautan kuitenkin, että skandinaavinen *hīs*-appellatiivi ei tietävästi ole ollut sakraalifunktiossa, kun taas *hiisi*, *hiis* merkitsee nimenomaan 'palvontapaikkaa'. Ei tämä ole merkillistä. Saksan *Hain* on (1) 'gehegter Wald' > (2) 'palvontalehto', kreikan *nemos* 'niitty' > latinan *nemus* taas 'pyhä lehto', latinan *lucus* (1) 'metsän aukeama' ja > (2) 'pyhä lehto'. Ja muitakin paralleleja on, kuten kohta näemme.

9. Otan esille erään klassisen paralleelin. Iliaan 2. laulussa on säkeet:

Dardanolaisia Ankhiseen urosaaluva johti
Aineias, jonk' Ankhiseen kera sai Afrodite,
*lehoiss' Idan lempien, kuoloton kuolollista.*¹

'Idan lehtoja' vastaavat alkutekstissä sanat *Ídēs knēmoi*. Ja juuri sana *knēmós* on todisteluni kannalta tähdellinen. Sana *knēmós* merkitsee 'lehto', esim. *dēmósios knēmós* 'julkinen lehto'; se on myös 'vuoresta esiinpistävä ulkonema'. Samaan sanueeseen kuuluva *knēmē* on sen sijaan 'reisi, sääri'. Verbi *knēmēsai* merkitsee 'erottaa maankohta ympäristöstään; aidata' — Sukua tälle sanueelle on keskialasaksan *ham* 'aidattu alue', alasaksan *hamme* 'aidattu pelto'. Hollannin *ham* on sen sijaan anatominen termi: 'polvitaiteen ja lanteen välinen lihasosa, kinkku', muinaisenglannin *hamm* 'kinkku, reisi', muinais-norjan *hom* 'eläimen reisi', muinaisyläsaksan *hama* 'takareisi'.² Kuten *hijze*-, *hīs*-sanueessa tässäkin on havaittavissa kahteen suuntaan kehittyneitä merkityksiä: 'irtileikattu osa' > (1) 'lihanpala'; (2) 'maastonkohta'.

10. Vielä kiintoisampi merkityksenkehitys on havaittavissa kreikan *tēmenos-*, latinan *templum-*sanojen kohdalla. *Tēmenos* on 'pyhä alue, kuninkaiden ja päälliköiden yksityisalue, »kruununmaa»'. Se on johdos verbistä *tēmnō* 'leikata irti (osa

¹ Suomentanut Otto Manninen. — ² Hjalmar Frisk, Griechisches etymologisches Wörterbuch I (Heidelberg 1960), s. 883—884. — Janzén 1938, s. 19.

suuremmasta kappaleesta). Saman verbin johdoksia ovat esim. *tomé* 'irtileikattu osa, pätkä', *tméma* 'irtileikattu osa, pätkä'; *toméds* on 'metsälohko, josta puut on hakattu, metsän aukeama', mutta *témakhos* 'suolakalan lohko'.¹

Verbistä *témnō* on siis johdettu sanoja, joiden merkitys on (1) 'irtileikattu osa > (2) 'maastosta erotettu osa > yksityinen tai julkinen alue', 'pyhä alue, temppeleli, (3) 'kalasta leikattu lohko', (4) (yleisesti:) 'pätkä'.

11. Hieman laveammin käsittelen latinan sanaa *secretum*, jota viljelee Tacitus 'Germania'-teoksessaan selvitellessään muinaisten germaanien uskontoa. Hän kirjoittaa:

Ceterum nec cohibere parietibus deos neque in ullam humani oris speciem assimilare ex magnitudine caelestium arbitrantur: lucos ac nemora consecrant deorumque nominibus appellunt secretum illud, quod sola reverentia vident.¹

Germaanit, Tacitus lausuu, ovat sitä mieltä, ettei taivaisten olentojen suuruuden mukaista ole se, että »jumalat suljettaisiin seinien sisään tai että niitä kuvattaisiin ihmiskasvoiksi: he pyhittävät (consecrant) lehtoja (lucos) ja metsämaita (nemora) ja he kutsuvat jumalan nimiin sitä *secretumia*, joka heidän on lupa nähdä vain kunnioitusta tuntien».

Jätin kääntämättä *secretum*-substantiivin. Tutkijat ovat osoittaneet tuolle sanalle hämmästelevää huomiota.² Tacitus käyttää samaa sanaa myös teoksessaan 'Dialogus de oratoribus':

Nemora vero et luci et secretum ipsum quod Aper increpabat, tantam mihi afferunt voluptatem, ut inter praecipuos carminum fructus numerem, quod non in strepitu nec sedente ante ostium litigatore nec inter sordes ac lacrimas reorum componunter, sed secedit animus in loca pura atque innocentia fruiturque sedibus sacris.³

C. Maternus, joka tässä puhuu, väittää mm., että nemora, luci ja varsinkin *secretum* ovat puhtaita ja viattomia; niiden piirissä voidaan nauttia pyhistä paikoista (fruitur sedibus sacris). — Sana *secretum* on johdos verbistä *se-cerno* 'absondern, trennen'. Verbi *cerno* ja sen kreikkalainen vastine *krinō* merkitsevät 'erottaa, poiseristää'. Substantiivi *secretum* on siis 'ympäristöstään erotettu maastonkohta'. Sanaan voidaan osaksi verrata suomen sanavartaloa *erä* 'erillinen osa, osuus'. Kuten *erämaa* on 'erillään oleva maa > kaukainen seutu', siten toisinaan myös *secretum*. — Latinalaisessa sanaperheessä on myös sana *caro* 'lihapala, liha'; suomalainen *erä* puolestaan voi olla 'saalisosa, saalis'.

Verbivartalosta **s(q)er-* (johon mainitut latinan sanat perimmältään palautuvat)⁴,

¹ H. G. Liddell and Robert Scott, A Greek-English Lexicon (Oxford 1953), s. 1774. — Frisk II 1969, s. 873—876.

² Tacitus, Germania c. 9. — ³ Ks. Palm 1948, s. 18—24. — ⁴ Tacitus, Dialogus de oratoribus c. 9. — ⁴ Menge-Güthling, Encyklopädisches Wörterbuch der lateinischen und deutschen Sprache I (Berlin — Schönberg 1959), s. 108; 109; *caro* < *careo* 'abgeschnitten sein'.

on siten johdettu sanoja, joiden merkitys on mm. (1) 'erotettu, eristetty osa' > 'ympäristöstään eristetty maastonkohta' > 'kulttitarkoitukseen eristetty maastonkohta'; (2) esim. 'lihanpala'.

12. *Secretum* on, kuten Tacitus sanoo, 'pyhä paikka' (sedes sacra). Toinen latinan 'pyhää' merkitsevä sana on *sanctus*, johdos *sancio-* ('begrenzen') verbistä.

Tässä kohdassa muistutan suomen *pyhä*-sanueesta. Mikael Agricolan teksteissä on *pyhittää*-verbillä mm. merkitys 'eristää, erottaa erilleen'. Abraham Kollanius tuntee käsitteen *pyhätty metsä* 'eristetty, aidattu(?) metsä'. Elias Lönnrotin mukaan *pyhällyys* on 'afsöndring, fridlysning'; hän mainitsee esimerkin: Maa on pyhällyyksissä 'afskildt ingärdad'. Herra Martti kirjoittaa: »Nytt tahtouat talonpoiat Terhometzensä pyhään cwlutta.»¹ — Seuraavassa käytän taajaan *pyhätä*-verbiä yhteyksissä, joissa roomalainen olisi käyttänyt joko *secerno-* tai *sancio-*verbiä.

13. Palvontapaikka erotettiin, »leikattiin irti», ympäristöstään, kuten luonnollista, esim. aidalla. Näin menettelivät esim. Kraasnan virolaiset, joiden 'puhdasta paikkaa' (puhaspaik) ympäröi matala aita (varbuline aiakene).¹ Viron »Mulgimaan» uhripaikka oli nimeltään aed, ohvriaed, püha aed, hiie aid.² Vätjalaisten Järvikoiskylässä uhripaikka oli ympäröity jykevällä hirsiaidalla. Tšeremissien kere-met oli »aina aidattu»³, samoin votjakkien lud.⁴ Lud voitiin ympäröidä jopa kahdella sisäkkäisellä aidalla: sisimpään saivat astua vain uhripapit.⁵

Teoksessaan 'Chronica Slavorum' (n. 1164—1172) kirjoitti Helmold-niminen pappi matkastaan Oldenburgiin:

Accidit autem ut in transitu veniremus in nemus, quod unicum est in terra illa, tota enim in planitium sternitur. Illic inter vetustissimas arbores vidimus sacras quercus, que dicatae fuerant deo terrae Proven, quas amiebat atrium et saepes accuratior lignis constructa.⁶

Helmold kertoilee saapuneensa 'pyhään lehtoon' (nemus), joka avoimessa maastossa oli laatuuaan ainokainen. »Siellä näimme hyvin vanhojen puiden joukossa pyhiä, maan jumalalle Provenille omistettuja tammia; niiden ympärillä oli avoin paikka (atrium) ja huolellisesti tehty puinen aita». Aitaukseen, lausuu Helmold, saivat mennä vain uhrausta suorittavat papit (sacerdoti).

Ja siirtyäkseni antiikin aikaan: *sékós tü hierü* oli 'jumalille erotettu aitaus', *sékōma* 'aidattu pyhä alue'. Pausanias kertoo Asklepioksen aidatusta pyhästä lehdosta (*hièron alsos*)⁷ jne.

¹ Erkki Itkonen, Aulis J. Joki, Suomen kielen etymologinen sanakirja III (Helsinki 1962), s. 668—669.

² Oskar Kallas, Kraasna maarahvas (Helsinki 1903), s. 73. — ³ O. Loorits, Mulgimaa ohvrikohad (Tartu 1935), s. 240—252. — ⁴ Heikki Paasonen, Ost-tscheremissisches Wörterbuch. Lexica Societatis Fenno-ugricae XI (Helsinki 1948), s. 39. — ⁵ Uno Holmberg, Permailaisten uskonto. Suomen suvun uskonnot IV (Porvoo 1915), s. 95. — ⁶ Holmberg 1915, s. 98. — ⁷ Palm 1948, s. 40. — ⁸ Pausanias II. 27. 1—3.

14. Muinaisskandinaavisista lähteistä on luettavissa, että *helgistaðr* 'pyhä paikka', eristettiin ympäristöstä 'pyhällä köydellä' (*véþond*) silloin, kun tuolle paikalle keräännettiin käräjille ja uhraamaan.¹ Véþond oli jännitetty pähkinäpuisten salkojen (*hasla*) väliin. Egilin saaga (n. 1220—1230) kertoo²: »Siellä, missä tuomioistuimien oli, oli tasainen keto, ja kedon ympärille oli pistetty maahan pähkinäpuisia salkoja (*hasla*), ja niiden välissä oli köysi. Sen nimi oli véþond. Mutta keskellä kehää istuivat tuomarit.» Verbi, jota tällaisessa yhteydessä käytettiin, on *hasla* 'erottaa alue pähkinäpuisilla saloilla (ympäristöstä)'. Käräjäpaikan »Einhaselung»-menettelyn jälkeen — käyttäkseni saksalaista termiä — alkoivat oikeudelliset toimet jumalain yksityisellä, tämän jälkeen koskemattomalla alueella. Mutta samaisen véþondin sisäpuolella ei jaettu vain (jumalallista) oikeutta. Pähkinäpuisten salkojen muodostamassa kehässä suoritettiin myös kuninkaanvaalit uhrimenoineen ja muut erilaiset uhrimenot. Paikka oli toisin sanoen uskonnollis-sosiaalisen ryhmän kokoontumispaikka. Se »pyhättiin» kerta kerralta kulloiseenkin tarkoitukseensa. »Einhaselung» suoritettiin myös sotaretken jälkeen saalista arvottaessa — näin Magnús Hákonarson lagabœtirin (1256—1280) aikoihin.³ Kaksintaistelun (*hólmgangr*) paikka — siinä käyty taistelu oli ordaalin funktiossa — »pyhättiin» tarkoitukseen neljällä seipäällä, joiden nimi oli *hasla*. Näin kertoo Kormákin saaga (n. 1240). Myös varsinainen taistelu oli pyhä toimitus. Egilin saaga mainitsee, että viikingit Vína-nummella Vína-metsän luona ympäröivät taistelutantereen pähkinäpuisilla saloilla (*hasla honum vøll*). *Hervarar saga ok Heiðreks konungs* (n. 1250) sisältää lauseen »Landskonungar hasladi vøll».⁴

Kiintoisaa on, ettei pähkinäpuisilla seipäillä »pyhäminen» ollut vain skandinaavinen tapa. Eteläsaksalainen *Lex Ripuarica* mainitsee, että *vala* vannottiin »kuninkaan käräjämäen edustalla, piirissä ja pähkinäpuuaitauksessa, se on oksien sisäpuolella».⁵

Lisättäköön, että Itägöötanmaan lain mukaan riitti yksi ainoa pähkinäpuinen salko tai oksa (*hasla*) suojaamaan satoa varkauksilta; ken sen poisti, sai sakkorangaistuksen:

Nu kære granne til granna sins þu hauær þær skurit a mik ok sætær i haslu. nu förir han in undan haslu: þæt ær siax öra sak ælla eþær tolf manna at iak flutte egh undan haslu.⁶

Dag Strömbäck huomauttaa (1928), että kysessä on ikään kuin uudistettu okkupaatio, maakohdan »pyhäminen».

15. Tutkijat eivät ole onnistuneet ratkaisemaan kysymystä siitä, miksi »pyhämiseen» käytettiin nimenomaan pähkinäpuisia salkoja tai oksia. Tosin pähkinäpuu

¹ de Vries 1956, § 244. — ² Egils saga Skallagrímssonar. Ed. F. Jónsson. Sagabibl. 3 (1924), s. 171. — ³ Palm 1948, s. 109—110. — ⁴ Gustaf Holmgren, Ting och ring. Rig 1929 (Stockholm 1929), s. 33. — ⁵ de Vries 1956, § 265. — Vrt. Friedrich Kluge, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache (Berlin 1957), s. 281. — ⁶ Östgötalagen, Bygdab. XIX: 1. — Dag Strömbäck, At helga land. Särtryck ur Festskrift tillägnad Axel Hägerström den 6 september 1928 (Uppsala 1928), s. 211.

(*hasl, hasal, hasala, Hasel* jne.) oli germaanien keskuudessa vanhastaan puu, johon liittyi runsaasti uskomuksia; pähkinäpuun oksien käyttö torjuntataikuudessa oli yleistä. Modernit luonnontieteilijät ovat puolestaan havainneet, ettei salama milloinkaan ruhjo pähkinäpuita; niiden rungot näet ovat oivallisia ukkosenjohdattimia.¹ Kiintoisaa on, että pähkinäpuu oli muinoin »Thorille pyhitetty puu».²

Toisaalta on arveltu, ettei »pyhämissä» suinkaan ollut pähkinäpuiselle seipäällä tai oksalla tärkeintä osuutta. Tärkein oli vébõnd 'pyhä köysi', jolla kulttipaikka rajattiin. Tässä yhteydessä on ollut tapana viitata siihen, että Ateenan agoran ympärillä oli *periskhoinion* (vrt. *periskhoínitsō* 'part off by a rope'); ja pyhäköt (*ádyton, ábaton*), joihin vain harvat saivat astua, eristettiin punaisella köydellä.³ Onpa arveltu, että se 'kultainen kahle' (*catena aurea*), joka Adam Bremeniläisen mukaan ympäröi Upsalan pakanallista temppeliä, olisi rinnastettavissa vébõndiin.⁴ Eksyisin itsessään kyllä kiintoisalle sivutielle, mikäli ryhtyisin selostamaan oppineita kiistoja pähkinäpuisten salkojen varaan jännitetyn 'pyhän köyden' sekä Upsalan temppeliä ympäröineen kultaisen kahleen suhteesta.

16. Edellä kuvattua taustaa vasten tarkasteltuna paljastuu *taras*-määreen funktio *Taraphita*-sanassa. Kuten muinaiset skandinaavit »pyhäisivät» uhraus-, kärjä-, kaksintaistelu-, taistelu- ja myös asyylipaikat — viimeksi mainituistakin on tietoja — ts. sakraalikäyttöön tarkoitettut maastonkohdat aktuaaleja riittejä varten pystyttämällä pähkinäpuisia salkoja tai pähkinäpuun oksia, siten menettelivät myös liiviläiset (tai virolaiset). — Kenties näin »pyhätty» paikka on verrattavissa skandinaavien *stafgarðriin*, josta mm. edellä selostetussa Gotlannin lain johdannossa puhutaan; sana voidaan suomentaa 'seipäin ympäröidyksi (kultti)aitaukseksi'.¹

17. Henrik Lättiläisen kronikassa on *Taraphitasta* kertova kohta, joka vahvistaa *Taraphita*-etymologiaani. Henrik Lättiläinen, seurassaan Theoderich-pappi, oli vuonna 1220 Virumaalla, paikassa, jota on arveltu Ebavereksi. Ebavere sijaitsee Väike-Maarjan kirkolta kolmen virstan päässä, Vaon moision maalla.

In confinio Wironia . . . erat mons et sylva pulc[h]errima, in quo dicebant indigen[a]e magnum deum Osiliensium natum, qui Tharapitha vocatur, et de loco illo in Osiliam volasse. Et ibat alter sacerdos, succidens imagines et similitudines deorum suorum ibi factas, et mirabantur illi, quod sanguis non efflueret, et magis sacerdotum sermonibus credebant.¹

¹ Heinrich Marzell, *Hasel*. Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens III (Tübingen 1930/1931), palsta 1533. — ² Marzell 1930/1931, palsta 1531. — ³ de Vries 1956, § 243. — Palm 1948, s. 37. — ⁴ Ks. esim. L. Fr. Löffler, *Det evigt grönskande trädet*. Fästskrift till H. F. Feilberg . . . den 6 Augusti 1911 (Stockholm 1911), s. 617, 630. — Vrt. John Granlund, *Olaus Magnus Historia om de nordiska folken. Femte delen. Kommentar* (Stockholm MCMLI), s. 92. — A. Bugge, *Uppsalatemplet i nytt lys . . . Studier tillägnade Henrik Cornell på sextioårsdagen* (Stockholm 1950), s. 255 ja seur.

¹ Vrt. Palm 1948, s. 111.

¹ *Chronicon Lyvoniae* XXIV 5.

Suomennettuna tämä kiintoisa kohta kuuluu. »Virumaan rajaseuduilla . . . oli vuori ja se ylen kaunis metsä, jossa paikalliset asukkaat sanoivat syntyneen saarenmaalaisten Taraphita-nimisen jumalan ja josta paikasta se olisi lentänyt (volasse) Saarenmaalle. Ja toinen pappi [= Henrik itse] meni ja iski maahan kuvat ja siellä tehdyt heidän jumalainsa hahmot, ja he (= pakanat) ihmettelivät, ettei veri vuotanut, ja he uskoivat entistä enemmän heidän saarnojaan.»

Taraphitan lentomatkaa Virumaalta Saarenmaalle oudostelivat aikoinaan A. Fr. J. Knüpffer ja J. B. Holzmayer. Knüpffer otaksui, ettei linnun lentämistä merkitsevää verbiä *volasse* ole käsitettävä sananmukaisesti, vaan että Henrik Lätiläinen on viljellyt kuvasanontaa: Taraphita-jumalan kultti oli omaksuttu Saarenmaalle Ebaverestä käsin. Holzmayer taas arveli, että papit olivat etukäteen kuulleet Taraphitasta, mutta tunkeutuessaan hänen palvontalehtoonsa he eivät löytäneet etsimäänsä kuvaa: paikkakuntalaiset kertoivat siirtäneensä sen turvaan Viron vaikeapääsyisimmälle alueelle.²

Kuvapuhetta tai ei. Kyseessä on Virossa varsin yleinen hiis-paikkoihin liittyvä kultinperustamismyytti, josta on useita variaatioita:

Muoin oli Pärnu-Jaagupissa, Laiasaaren vuorella, ollut *hiietukid*. Mutta koska uhriantimet oli varastettu, hiis oli noussut ylös ja lähtenyt pois Andruun, Vanakylään. Jäljelle oli jäänyt vain notko (lohk). Paikoilla, joiden yli se oli mennyt, oli pudonnut maahan useita oksia, joista oli kasvanut lehmuksia.³

Eräänä kauniina kevätaamuna näki Kasnan kylän väki taivaalla suuren kasan tulevan Lelleä kohti. Se oli Iis, kaunis vuori kauniine lehmuksineen. Niin, Iis tuli ja putosi keskelle peltoa. Pellolla kynti tyttö, ei huomannut mitään ja jäi Iiemäen alle.⁴

Tarinoita eräiden muiden hiis-paikkojen siirtymisestä ovat julkaisseet mm. M. J. Eisen⁵ ja Oskar Loorits.⁶ Paralleelisesti kerrotaan Virossa vaeltavista ja lentävistä järvistä.⁷ Aihelma on kansainvälinen. Tšeremissit tuntevat taruja 'muuttavista järvistä' (*kusnəš jär*) tai puroista; ne siirtyvät sijoiltaan esim. siksi, että ihmiset suh- tautuvat niiden veteen epäkunnioittavasti.⁸

Henrik Lätiläinen viittaa siis Taraphitasta 'pähkinäpuuhiidestä' kertoessaan samaan kultinperustamismyyttiin, jota myöhäisperinteessä kerrotaan hiis-paikoista.

18. Muhun linnoitus oli vallattu ja poltettu; nyt oli sitä vahvemman Valjalan (Waldia) vuoro. Puolustajat pyysivät rauhaa ja kastetta. Riian piispa alkoi kastaa ylhäisiä, muut papit alempiarvoisia pakanoita.¹

Alii presbiteri alios promittunt, qui et in urbem cum gaudio ducuntur, ut Christum predicent, ut Tharaphitam, qui deus fuit Osiliarum, eiciant . . .

² Holzmayer 1872, s. 7—8. — ³ EVR 5, 21. < Pärnu Jaagupi — K. Kesa (1921). — ⁴ H II 20, 596 n:o 1 < Väandra. — ⁵ M. J. Eisen, *Esivanemate varandus* (Tallinn 1958), s. 72. — ⁶ Oskar Loorits, *Saaremaa rahvaluule. Äratriikk kogutosest Saaremaa* (Tartu 1938), s. 148. — ⁷ Esim. Eisen 1958, s. 73—74. — ⁸ Uno Holmberg, *Tšheremissien uskonto* (Porvoo 1914), s. 52—53.

¹ *Chronicon Lyvoniac* XXX 5.

Ja edelleen:

Obediunt, restituere promittunt, presbiteros secum ad castra sua ducunt, qui Christum predicent, qui Taraphita cum ceteris paganorum diis eiciant, qui populum sacro bapismato tingunt.

Papit riensivät toisaalta 'kaupunkiin' (in urbem), toisaalta 'kyliin' (ad castra; *castrum* 'linna, leiri, asuinpaikka'). Heidän tarkoituksensa oli saarnata Kristuksesta ja 'heittää ulos' (*eiciant*) Taraphita ja »muut pakanain jumalat».

Taraphita, selittää Henrik Lättiläinen, oli 'saarenmaalaisten jumala' (deus Osilianorum); 'saarenmaalaisten suuri jumala' (magnus deus Osiliensium).² Käsitikö Henrik Lättiläinen siis Taraphitan jumalankuvaksi, joka voitiin 'heittää ulos'? Enpä usko tätä tavanomaista tulkintaa. Henrik käytti toisessa yhteydessä jumalankuvista nimitystä »images et similitudines deorum»; ei tässä. Verbi *eicio* merkitsee tosin 'heittää ulos, ajaa ulos', mutta myös 'karkottaa maasta, vertreiben aus der Heimat, dem Staate'. Henrik Lättiläinen ei ilmeisesti puhu pappien ryntäyksestä jumalankuvien kimppuun ja niiden konkreettisesta viskaamisesta ulos linnoituksesta tai kylistä; hän tahtoo sanoa, että papit karkottivat pakanuuden, jota edusti saarenmaalaisten Taraphita. Tämä käy kiistattomasti ilmi Chronicon Lyvoniae -teoksen retorisesta loppukappaleesta, jossa jälleen näyttäytyy *eicio*-verbi:

Nyt, koska tämä on päätökseen saatu, . . . nimittäin koko kansa kastettu, Taraphita viskattu ulos, faarao mereen upotettu, vangit vapautettu, kääntykää, riikalaiset, riemuiten kohti kotianne!

Yhtä vähän kuin ristinsotilaat upottivat mereen faaraon (kuvan), he viskasivat ulos Taraphitan (kuvan). He 'karkottivat' pakanuuden ja tuhosivat vihollisen, niin kuin Mooses egyptiläiset. Henrik Lättiläinen oli tyyliniekkä.

19. Henrik Lättiläinen nimitti Taraphitaa 'jumalaksi' (*deus*). Voimme viitata hänen psykologiaansa; muistakaamme, että hän oli kristitty. Mutta vaikuttaa siltä, että hän hyvänä huomioitsijana älysi liiviläisten (tai virolaisten) uskonnollisen järjestelmän olennaisesti poikkeavan kristinuskon järjestelmästä. Kristittyjen uskon ja uskonnollisen käyttäytymisen keskeinen kohde oli persoonallinen Jumala eli Jeesus. Valloitettavan maan pakanalliset asujaimet taas palvoivat persoonatonta 'pähkinäpuu-hiittä'. Sen laadun Henrik Lättiläinen tunsikin kääntäessään sen sanalla *nemus*. Tuollainen, tuumi hän, oli siis pakanain säällittävä, hahmoton jumala (*deus*): pelkkä pähkinäpuuisin saloin »pyhäty» lehto! Muistakaamme tässä Tacituksen sanoja germaanien pyhistä lehdoista: »deorumque nominibus appellat secretum illud».

Nykyisin määrittelimme asian toisin termein ja oikeammin: liiviläisten (tai virolaisten) uskonnollis-sosiaaliset ryhmät kerääntyivät »pyhätyihin» hiisiinsä käräjiin, neuvonpitoon, juominkeihin ja syöminkeihin; samalla uhritoimituksiin. He

² Chronicon Lyvoniae XXIV 5. — ³ Chronicon Lyvoniae XXIV 5.

noudattivat tapoja, jotka hyvin tunnemme niin antiikin kansojen kuin muinaisten germaanien sekä myös suomensukuisten kansojen keskuudesta.

Muudan seikka on kiintoisa: heidän hiitensä oli »pyhätty» samalla tavalla kuin kultti-, käräjä- ja kaksintaistelupaikat »pyhättiin» germaanien, erityisesti skandinaviens keskuudessa.

Taraphita

von MARTTI HAAVIO

Henricus de Lettis berichtet in seinem »Chronicon Lyvoniac», die Esten würden einen Gott namens *Taraphita* (*Tharapita*, *Tharabitha*, *Tarapita*) anbeten. Ende des 17. Jh. vermutete Thomas Hiärn, der Name sei *Thor awita* 'Thor hilf!' zu lesen. Es sei also der Name des aus Skandinavien stammenden Thor darin enthalten. Danach ist allgemein angenommen worden, der oberste Gott der Esten sei Taara gewesen.

Nach dem Autor ist der Name folgendermassen zu lesen: *Tarap-hita*. Das erste Glied im Kompositum bedeutet 'Nussbaum, Hasel'; vgl. liv. *tarab* (fi. *sarapuu*, estn. *sarap*). Die zweite Komponente gehört zur Wortfamilie *hiisi*, wobei die Stammvarianten *hiisi*-, *hiite* **hiito*, **hitta* zu berücksichtigen sind. Die Bedeutung dieses Wortes ist 'Kultort, Hain; nemus'. Das letztgenannte Wort benutzt Henricus de Lettis denn auch als Synonym für *Taraphita*.

Das Wort *hiisi* ist nach dem Verf. identisch mit dem in schwedischen und norwegischen Ortsnamen belegendem *his*, das wiederum dasselbe Wort ist wie holl. *hijz*, *hijze* 'abgeschnittenes (Fleisch) stück'. Hier nach ist das skandinavische Appellativum ein »abgeschnittenes Landstück'; vgl. mnddt. *ham* 'eingefriedetes Gebiet', altengl. *hamm* 'Schinken, Keule', griech. *témenos* (< *ténnō* 'abschneiden') 'heiliges Gebiet, Tempelbezirk' und *témakhos* 'Stück Salzfisch'. Die Bedeutungsentwicklung von *hiisi* ging also folgenderweise vor sich: 1. 'von seiner Umge-

bung getrenntes, abgeschnittenes Gebiet' > 2. 'geheiligte Region, Kultstelle'.

Wenn die Bestimmung *tarab* zum Worte **hita* 'nemus' tritt, bekommen wir die appellative Bedeutung 'Nussbaumhain'. Verf. weist darauf hin, dass es üblich war, die skandinavischen Kult-, Gerichts- und Zweikampfstellen zu »heiligen», indem man Stangen oder Äste aus Nussbaum (*hasla*) rundherum aufstellte; von einer Stange zur anderen verlief das 'heilige Band' (*vēbond*).

Henricus de Lettis nannte *Taraphita* einen Gott (*deus*), obwohl er die Beschaffenheit dieses »Gottes» offenbar wohl verstand. Gegenstand des christlichen Glaubens und Verhaltens war der persönliche Gott, Jesus. Der »Gott« der Heiden war nicht persönlich: es war ein blosser *nemus*, ein heiliger Hain, *Taraphita* 'ein mit Nussbaumstangen umgebenes, von seiner Umgebung abgetrenntes Landstück'. Erinnern wir uns in dem Zusammenhang an die Definition des Tacitus für die heiligen Haine der Germanen: »deorumque nominibus appellat secretum illud».

Zwei Dinge sind besonders interessant: die erste Komponente in *Taraphita* ist livisch. Verf. weist darauf hin, dass das Wohngebiet der Liven früher recht weit nach Osten hineinreichte, sowie darauf, dass Heinrichs Begleiter, der estnische Bischof Theodorich, gut Livisch konnte. Und weiter: der *nemus* von dem Heinrichs spricht, war in derselben Weise »geheiligt», wie es bei den Kultstellen der Germanen, vor allem der Skandinavier, Brauch war.